

OILAVIY TAKAFUL MAHSULOTLARINI SOLIQ ORQALI RAG‘BATLANTIRISH MEXANIZMI: HAYOT SUG‘URTASI TAJRIBASI VA O‘ZBEKISTON UCHUN TAKLIFLAR

Usmanov Nematjon G‘ulomovich

O‘zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi mustaqil izlanuvchisi

nejon@live.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22642429>

Qabul qilindi: 1-sentabr 2026-yil • Ma’qullandi: 3-sentabr 2026-yil • Nashr qilindi: 5-sentabr 2026-yil

Annotatsiya:

Tezisdagi oilaviy takaful – uzoq muddatli jamg‘arma va himoya komponentlarini birlashtirgan mahsulot – uchun soliq rejimining ahamiyati O‘zbekistonda hayot sug‘urtasi bo‘yicha 2019–2023-yillarda amal qilgan daromad solig‘i imtiyozi va uning bekor qilinishi tajribasi misolida tahlil qilingan. Malayziya, Fors ko‘rfazi mamlakatlari va Pokiston amaliyoti hamda O‘RQ-1126-son Qonun bilan Soliq kodeksiga kiritilgan islomiy moliya normalari asosida oilaviy takafulni soliq orqali rag‘batlantirishning shartli va neytral mexanizmi taklif etilgan.

Kalit so‘zlar:

oilaviy takaful, hayot sug‘urtasi, soliq imtiyozi, daromad solig‘i, soliq neytralligi, tabarru‘, vakillik haqi, qarzi hasana, O‘zbekiston.

Kirish

Oilaviy takaful an’anaviy hayot sug‘urtasining islomiy muqobili bo‘lib, ishtirokchining badali ikki qismga – o‘zaro yordam fondiga yo‘naltiriladigan tabarru‘ va ishtirokchining shaxsiy investitsiya hisobiga tushadigan jamg‘arma qismiga – bo‘linadi. Aynan uzoq muddatli jamg‘arma komponenti oilaviy takafulni soliq rejimiga o‘ta sezgir qiladi: badal soliqqa tortiladigan daromaddan chegiriladimi, fondning investitsiya daromadi va ishtirokchiga qaytariladigan ortiqcha mablag‘ soliqqa tortiladimi – bu savollarga javob mahsulotning raqobatbardoshligini belgilaydi. O‘zbekistonda 2025-yilda hayot sug‘urtasi tarmog‘i sug‘urta mukofotlarining atigi 4,4 foizini tashkil etgan (Istiqbolli loyihalar milliy agentligi, 2026), bu esa mamlakatda uzoq muddatli oilaviy himoya mahsulotlariga talab tuzilmasini o‘rganishni taqozo etadi. Ushbu talab tuzilmasi bo‘yicha noyob tabiiy tajriba mavjud – hayot sug‘urtasi bo‘yicha daromad solig‘i imtiyozining joriy etilishi va bekor qilinishi.

Adabiyotlar sharhi

Soliq imtiyozlarining hayot sug‘urtasiga bo‘lgan talabga ta’siri bo‘yicha empirik adabiyot bir xil xulosaga kelmagan. Jappelli va Pistaferri (2003) Italiyada 1992-yilgi islohot misolida chegirmaning o‘zgarishi hayot sug‘urtasiga investitsiya qilish qarori va hajmiga ta’sir ko‘rsatmaganini aniqlab, buni imtiyozdan xabardorlikning pastligi va mahsulotning likvid emasligi bilan izohlagan. Sauter, Walliser va Winter (2015) esa Germaniyadagi tabiiy tajriba asosida soliq rejimidagi o‘zgarishlar hayot sug‘urtasiga talabni, ayniqsa meros qoldirish motiviga ega xonadonlarda, sezilarli oshirishini ko‘rsatgan. Muthitacharoen va Burong (2022) Tailand soliq deklaratsiyalari paneli asosida uzoq muddatli jamg‘arma uchun soliq subsidiyasiga o‘rta daromadli va yoshroq soliq to‘lovchilar yuqori daromadlilarga nisbatan ancha kuchli javob berishini aniqlagan – bu oilaviy takafulning maqsadli auditoriyasi uchun bevosita ahamiyatga

ega. Islom moliyasi bo'yicha xalqaro tartibga solish amaliyotida takaful uchun soliq neytralligi – ya'ni takaful mahsulotining an'anaviy muqobili bilan teng soliq rejimiga ega bo'lishi – asosiy tamoyil sifatida qabul qilingan; Birlashgan Arab Amirliklari va Saudiya Arabistonining QQS qoidalari islomiy moliya mahsulotlarini ekvivalent an'anaviy mahsulot kabi soliqqa tortishni bevosita belgilaydi (Federal Tax Authority of the UAE, 2018; Zakat, Tax and Customs Authority of Saudi Arabia, 2021).

Metodologiya

Tadqiqotda hujjatli tahlil, qiyosiy-huquqiy usul va milliy bozor statistikasining tavsifiy tahlili qo'llanilgan. O'zbekiston bo'yicha birlamchi manbalar – Soliq kodeksi va unga o'zgartish kirituvchi qonun hujjatlari, Istiqbolli loyihalar milliy agentligining sug'urta bozori hisobotlari; xalqaro amaliyot bo'yicha – Malayziya, BAA, Saudiya Arabistoni, Bahrayn va Pokiston soliq organlarining rasmiy hujjatlari. Soliq rejimi besh element – badal bo'yicha chegirma, aylanma solig'i, ortiqcha mablag' to'lovi, qarzi hasana va operator daromadi – kesimida qiyoslandi.

Natijalar va muhokama

O'zbekiston tajribasi soliq omilining kuchini yaqqol ko'rsatadi. 2019-yil 27-iyundagi PF-5755-son Farmon bilan 2019-yil 1-avgustdan jismoniy shaxslarning uzoq muddatli hayot sug'urtasi bo'yicha sug'urta mukofotlarini to'lashga yo'naltiriladigan ish haqi va boshqa daromadlari daromad solig'idan ozod qilindi; shart sifatida faqat sug'urtalangan shaxsning yashab qolishi bo'yicha to'lov sug'urta davri boshlanganidan kamida 12 oy o'tgach amalga oshirilishi belgilandi (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5755-son Farmoni, 2019). Norma 2020-yilgi Soliq kodeksining 378-moddasi 15-bandida mustahkamlandi. Natijada hayot sug'urtasi tarmog'i keskin o'sib, 2022-yilda bozor mukofotlarining 24 foizini tashkil etdi. 2022-yil 30-dekabrda O'RQ-812-son Qonun bilan 378-moddaning 15-bandi chiqarib tashlandi (O'zbekiston Respublikasining O'RQ-812-son Qonuni, 2022) va imtiyoz 2023-yil 1-apreldan amal qilishni to'xtatdi. Oqibat darhol namoyon bo'ldi: 2023-yilda ixtiyoriy hayot sug'urtasi segmenti 80,9 foizga qisqarib, 286,8 mlrd so'mgacha tushdi, holbuki butun bozor shu yili 29,3 foizga o'sgan edi (Kursiv Uzbekistan, 2024). Sug'urta bozori professional ishtirokchilari uyushmasi ham hayot sug'urtasi ulushining 25 foizdan ortiq darajadan 4 foizga tushishini bevosita imtiyozning bekor qilinishi bilan bog'laydi (O'zbekiston sug'urta bozori professional ishtirokchilari uyushmasi, 2026).

Ushbu tajribadan oilaviy takaful uchun ikki xulosa kelib chiqadi. Birinchidan, O'zbekistonda uzoq muddatli oilaviy himoya mahsulotlariga talab soliq rejimiga o'ta elastik – bu Sauter, Walliser va Winter (2015) natijalariga mos keladi va imtiyozning kuchli vosita ekanini tasdiqlaydi. Ikkinchidan, imtiyoz shartlari yetarli darajada qat'iy bo'lmagani – 12 oylik minimal muddat – talabning haqiqiy uzoq muddatli himoya ehtiyojidan emas, balki qisqa muddatli soliq optimallashtirishdan kelib chiqishiga yo'l qo'ygan; imtiyoz bekor qilinishi bilan talab deyarli to'liq yo'qolgani buning dalilidir. Demak, oilaviy takaful uchun soliq rag'batli shartli va maqsadli bo'lishi lozim.

Xalqaro amaliyot bunday mexanizmning namunalarini beradi (1-jadval). Malayziyada jismoniy shaxslar hayot sug'urtasi mukofoti yoki oilaviy takaful badali bo'yicha yiliga 3 000 ringgitgacha, ta'lim va tibbiy takaful bo'yicha esa 4 000 ringgitgacha daromad solig'i chegirmasidan foydalanadi (Lembaga Hasil Dalam Negeri Malaysia, 2026); 2024-yil 1-martdan sug'urta xizmatlariga 8 foizli xizmat solig'i joriy etilgan bo'lsa-da, jismoniy shaxslar uchun oilaviy va tibbiy takaful undan tashqarida qoldirilgan (Royal Malaysian Customs Department, 2025). Fors ko'rfazi mamlakatlarida hayot sug'urtasi va oilaviy takaful QQSdan ozod qilingan, umumiy sug'urta esa standart stavkada – BAAda 5, Saudiya Arabistonida 15, Bahraynda 10 foiz – soliqqa tortiladi (Federal Tax Authority of the UAE, 2018; Zakat, Tax and Customs Authority of Saudi Arabia, 2021; National Bureau for Revenue of Bahrain, 2024). Pokiston tajribasi esa ogohlantiruvchi: hayot sug'urtasi va takaful badallari bo'yicha soliq krediti 2022-yilgi Moliya qonuni bilan bekor qilingan (Federal Board of Revenue of Pakistan, 2022) – bu O'zbekiston bilan bir vaqtda ro'y bergan va imtiyozlarning fiskal bosim ostida beqarorligini ko'rsatadi.

1-jadval

Oilaviy takaful bo'yicha soliq rejimi elementlari: xalqaro amaliyot va O'zbekiston

Soliq rejimi elementi	Malayziya	GCC (BAA, Saudiya Arabistoni, Bahrayn)	O'zbekiston: amaldagi holat	O'zbekiston: taklif
Jismoniy shaxs badallari bo'yicha daromad solig'i chegirmasi	Hayot sug'urtasi yoki oilaviy takaful badali – 3 000 ringgitgacha; ta'lim va tibbiy takaful – 4 000 ringgitgacha	Jismoniy shaxslardan daromad solig'i olinmaydi	2019–2023-yillarda uzoq muddatli hayot sug'urtasi bo'yicha imtiyoz (378-modda, 15-band); 2023-yil 1-apreldan bekor qilingan	Oilaviy takaful va uzoq muddatli hayot sug'urtasi uchun chegaralangan (kapitallashgan) chegirmani tiklash; shartnoma muddati ≥ 5 yil
Sug'urta xizmatlari bo'yicha aylanma solig'i (QQS / xizmat solig'i)	8 % xizmat solig'i; oilaviy va tibbiy takaful jismoniy shaxslar uchun soliqa tortilmaydi	Hayot sug'urtasi va oilaviy takaful QQSdan ozod; umumiy sug'urta 5 / 15 / 10 %	Sug'urta xizmatlari QQSdan ozod (245-modda); takaful bo'yicha aniq norma yo'q	Tabarru' badali va vakillik haqini sug'urta xizmati sifatida QQSdan ozod deb bevosita belgilash
Ortiqcha mablag' (surplus) va hibaning ishtirokchiga to'lovi	Fond darajasida chegiriladi (Daromad solig'i to'g'risidagi qonun, 60AA-modda)	Neytrallik tamoyili: an'anaviy mahsulot bilan teng	Tartibga solinmagan	Sug'urta qoplamasi bilan teng maqom – jismoniy shaxs uchun soliqa tortilmaydi
Qarzi hasana (operatorning fondga foizsiz qarzi)	Aksiyadorlar fondida chegiriladi (60AA-modda)	–	480-5-modda: foizsiz islomiy moliyalashtirishda hisoblangan daromad aniqlanmaydi – faqat bank va MFT uchun	Normani takaful operatoriga kengaytirish
Operator va fond daromadini ajratib soliqa tortish	Alohida tartib: vakillik haqi – aksiyadorlar fondida, fond natijasi – alohida	Neytrallik tamoyili	480-5-moddada «islom sug'urta tashkiloti daromadi» qayd etilgan, mexanizm yo'q	Takaful fondi va operator daromadini alohida hisobga olish tartibini belgilash

Manba: Lembaga Hasil Dalam Negeri Malaysia (2026), Royal Malaysian Customs Department (2025), Federal Tax Authority of the UAE (2018), Zakat, Tax and Customs Authority of Saudi Arabia (2021), National Bureau for Revenue of Bahrain (2024), Buxgalter.uz (2026) va O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi asosida muallif tomonidan tuzilgan; «taklif» ustuni – muallif ishlanmasi.

O'zbekistonda takaful uchun soliq bazasi qisman shakllangan. 2026-yil 27-martdagi O'RQ-1126-son Qonun Soliq kodeksiga «Islomiy moliyaviy operatsiyalarni soliqa tortish xususiyatlari» deb nomlangan 71-2-bobni (480-3–480-6-moddalar) kiritdi: islomiy qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalar, ishonchli boshqaruv xizmatlari va islomiy ijara QQSdan ozod qilindi; foizsiz islomiy moliyalashtirishda qarz oluvchida hisoblangan daromad aniqlanmasligi belgilandi; jismoniy shaxslarning bank va mikromoliya tashkilotlari bilan tuzilgan islomiy moliyalashtirish shartnomalari bo'yicha daromadlari daromad solig'idan to'liq ozod qilindi;

foyda solig'i bo'yicha esa islom sug'urta va qayta sug'urta tashkilotining shartnomalar bo'yicha daromadi soliq bazasi tarkibida qayd etildi (O'zbekiston Respublikasining O'RQ-1126-son Qonuni, 2026; Buxgalter.uz, 2026). Biroq bu normalar bank va mikromoliya tashkilotlariga qaratilgan bo'lib, takaful operatori va ishtirokchisi uchun tabarru' badali, vakillik haqi, ortiqcha mablag' to'lovi va qarzi hasananing soliq maqomi ochiq qolmoqda.

Xulosa

Oilaviy takafulni soliq orqali rag'batlantirish mexanizmi ikki tamoyilga tayanishi lozim: neytrallik va shartlilik. Neytrallik tamoyili bo'yicha tabarru' badali va vakillik haqini sug'urta xizmati sifatida QQSdan ozod deb bevosita belgilash, ortiqcha mablag' va hibaning ishtirokchiga to'lovini sug'urta qoplamasi bilan teng maqomda soliqqa tortmaslik hamda 480-5-moddadagi foizsiz moliyalashtirish normasini takaful operatorining qarzi hasanasiga kengaytirish taklif etiladi. Shartlilik tamoyili bo'yicha esa oilaviy takaful va uzoq muddatli hayot sug'urtasi badallari uchun daromad solig'i chegirmasini yillik yuqori chegara bilan va faqat kamida besh yillik shartnomalar uchun tiklash maqsadga muvofiq – bu 2019–2023-yillar tajribasidagi qisqa muddatli soliq optimallashtirish xavfini bartaraf etadi va Muthitacharoen va Burong (2022) ko'rsatganidek, aynan o'rta daromadli oilalarni uzoq muddatli jamg'armaga jalb qiladi. Ushbu takliflar PQ-108-son Qarorda belgilangan takafulni bosqichma-bosqich joriy etish vazifasining ajralmas qismi sifatida qaralishi lozim (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-108-son Qarori, 2024).

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Buxgalter.uz (2026) Islomiy moliyalashtirish bilan bog'liq qanday normalar Soliq kodeksiga kiritiladi, 30-mart. Manba: <https://buxgalter.uz> (murojaat sanasi: 17.08.2026).
2. Federal Board of Revenue of Pakistan (2022) Circular No. 15 of 2022-23: explanation of important amendments introduced through Finance Act, 2022. Islamabad: FBR.
3. Federal Tax Authority of the UAE (2018) Insurance VAT guide (VATGIN1). Dubai: FTA.
4. Istiqbolli loyihalar milliy agentligi (2026) O'zbekiston Respublikasi sug'urta bozorining 2025-yil yakunlari bo'yicha umumiy ko'rsatkichlari. Toshkent: ILMA. Manba: <https://napp.uz> (murojaat sanasi: 17.08.2026).
5. Jappelli, T. and Pistaferri, L. (2003) 'Tax incentives and the demand for life insurance: evidence from Italy', *Journal of Public Economics*, 87(7–8), pp. 1779–1799. doi:10.1016/S0047-2727(01)00180-3.
6. Kursiv Uzbekistan (2024) O'zbekiston sug'urta kompaniyalari reytingi, 9-sentabr. Manba: <https://uz.kursiv.media> (murojaat sanasi: 17.08.2026).
7. Lembaga Hasil Dalam Negeri Malaysia (2026) Explanatory notes for Form BE, year of assessment 2025. Kuala Lumpur: LHDN.
8. Muthitacharoen, A. and Burong, T. (2022) 'How do taxpayers respond to tax subsidy for long-term savings? Evidence from Thailand's tax return data', *International Tax and Public Finance*, 29(3), pp. 726–750. doi:10.1007/s10797-021-09687-w.
9. National Bureau for Revenue of Bahrain (2024) VAT financial services guide, version 1.3. Manama: NBR.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5755-son Farmoni (2019) 'Soliq va bojxona imtiyozlarini berishni yanada tartibga solish chora-tadbirlari to'g'risida', 2019-yil 27-iyun. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-108-son Qarori (2024) 'Sug'urta xizmatlari bozorini yanada rivojlantirishning kompleks chora-tadbirlari to'g'risida', 2024-yil 1-mart. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
12. O'zbekiston Respublikasining O'RQ-812-son Qonuni (2022) '2023-yil uchun soliq va byudjet siyosatining asosiy yo'nalishlari qabul qilinganligi munosabati bilan ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida', 2022-yil 30-dekabr. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
13. O'zbekiston Respublikasining O'RQ-1126-son Qonuni (2026) 'O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga O'zbekistonda islomiy bank faoliyatini joriy etishga qaratilgan

qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritish to'g'risida', 2026-yil 27-mart. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.

14. O'zbekiston sug'urta bozori professional ishtirokchilari uyushmasi (2026) Hayot sug'urtasi ulushi soliq imtiyozlari bekor qilingani sababli pasaydi: XI Ozarbayjon xalqaro sug'urta forumidagi ma'ruza, 25-iyun. Manba: <https://abc.az> (murojaat sanasi: 17.08.2026).

15. Royal Malaysian Customs Department (2025) Panduan perkhidmatan insurans atau takaful, versi 4, 19 Jun. Putrajaya: RMCD.

16. Sauter, N., Walliser, J. and Winter, J. (2015) 'Tax incentives, bequest motives, and the demand for life insurance: evidence from a natural experiment in Germany', *Journal of Pension Economics and Finance*, 14(4), pp. 525–553. doi:10.1017/S1474747215000244.

17. Zakat, Tax and Customs Authority of Saudi Arabia (2021) VAT implementing regulations, Article 29 'Financial services'. Riyadh: ZATCA.